

ладом є видання 15 брошур, присвячених окремим пам'яткам. Вони неодноразово нагороджувалися дипломами на всесоюзних конкурсах.

Сказане далеко не вичерпує успіх аспектів роботи відділу. Розробляється таврська проблематика, так звані кізил-кобинська, кемі-обинська культури, нові напрямки у вивченні пам'яток палеоліту і мезоліту в Криму, цій *Alma mater* палеоліту СРСР.

Необхідно відзначити ще один позитивний напрям роботи Відділу археології Криму — прагнення удосконалити методологічні підходи до вивчення археологічного матеріалу, про новизну методичних засобів в археологічних дослідженнях, що посилює матеріалістичну суть самих досліджень. Йдеться про удосконалення типологічних методів з використанням необхідних статистичних обробок. Важливе місце здобули палеоекономічні розробки і демографічні розрахунки. Ставляться питання з екологічних проблем. Звичайно, це тільки початок дійсно історичних і дуже актуальних розробок, але початок, який обіцяє дійсну історизацію археологічних проблем.

С. Н. ВИБИКОВ

Исследования отдела археологии Крыма

Резюме

Статья представляет собой развернутый отчет о работе Отдела археологии Крыма за истекшее пятилетие. Обобщается работа Отдела по изучению античных и средневековых памятников, курганов и поселений, раскопанных в зонах новостроек. Статья содержит во многом новую и интересную информацию об археологических работах в Крыму. В ней ставятся некоторые проблемы и перспективы дальнейших исследований.

С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ

Антична тематика в Інституті археології за 50 років

Одним з основних напрямів роботи Інституту за минулі 50 років було вивчення історії та історії культури античних держав Північного Причорномор'я. Основна увага приділялася розкопкам і дослідженню Ольвії. Тут під керівництвом Л. М. Славіна — учня Б. В. Фармаковського — в 1935 р. було розгорнуто дослідження житлових кварталів у північно-східному кутку Верхнього міста Ольвії і в 1938 р. — в центральній частині міста поблизу Зевсового кургану. Обидві ділянки були відкриті Б. В. Фармаковським (ділянки І та АГД). З метою повнішого охоплення розкопками території городища було закладено і нову ділянку робіт у Нижньому місті. Тут досліджувався один з основних районів Ольвії перших століть нашої ери, забудований житловими будинками, майстернями з гончарними печами та іншими спорудами, серед яких особливе місце займає оборонна стіна (ділянка НГ) *.

Одночасно з роботами у місті розпочалися розвідування і розкопки ряду поселень сільської округи Ольвії — поблизу сіл Чортовате, Петухівка та ін., що стало практично новим напрямом у роботі Ольвійської експедиції.

Перервані Великою Вітчизняною війною, ці роботи були відновлені в 1946 р. і поступово розширені.

У результаті до середини 50-х років успішно завершені розкопки в північно-східній частині Верхнього міста (ділянка І), де відкрито квартали житлових будинків елліністичного часу, в тому числі виявле-

* У роботах по дослідженню ділянок АГД, І, НГ крім співробітників ІА АН УРСР Р. І. Ветштейн, Б. М. Рабічкіна, Ф. М. Шгігельман та ін. брали участь вчені ЛВІА АН СРСР С. І. Капошина, О. М. Карасьов, Т. М. Книпович, О. І. Леві та ін.

но унікальний склад амфорної тари; розкопано залишки керамічних випалювальних печей¹. Розкопки на цій ділянці дали змогу скласти уявлення про житловий район міста, населений людьми досить скромного достатку, типи безордерних житлових будинків, особливості за-будови краю терасної частини Ольвії.

У центральній частині міста на ділянці АГД до початку 70-х років виявлено нові матеріали. Йдеться про відкриття житлових будинків елліністичного часу, що піддаються реконструкції, а також металообробних майстерень, датованих VI—V ст. до н. е.² На ділянці НГ відкрито район житлових кварталів біля оборонної стіни післягетського часу, розкопано пекарню і гончарні печі³.

На периферії* обстежено 15 поселень⁴ і проведено значні розкопки на трьох з них (Широка і Закисова балки, Петухівка I), що дало уявлення про матеріальну культуру жителів поселень від пізньоархаїчного до елліністичного часу⁵.

З середини 50-х років, коли співробітники ЛВІА АН СРСР виділилися в окрему експедицію, до кінця 60-х років у роботі експедиції під керівництвом Л. М. Славина брали участь Б. В. Борисов, А. В. Бураков, Р. І. Ветштейн, Ю. І. Козуб, С. Д. Крижицький, В. В. Лапін, Н. О. Лейпунська, М. Парович-Пешикан, А. С. Русяєва, А. І. Фурманська та ін. Проведено значні роботи в центральній частині Нижнього міста — ділянка НГЦ, у центрі цитаделі перших століть нашої ери (ділянка Л), у центральній частині Верхнього міста (ділянка Е). Істотна увага приділялася також охоронним розкопкам уздовж берегового кліфу.

Розкопки Ольвії в Нижньому місті дали важливий матеріал про її життя в перші століття нашої ери. На ділянці НГЦ було встановлено, що за межами міста перших століть нашої ери знаходилося господарське передмістя — відкрито будівлі складського і частково житлового призначення⁶. Охоронні розкопки уздовж кліфа дали стратиграфічний розріз Нижнього міста, допомогли вирішити ряд питань його історичної топографії, планування, водопостачання; одержано нові дані, які підтверджують факт забудови Терасного міста⁷. Роботи в Нижньому місті дали принципово нове уявлення про Ольвію перших століть нашої ери, її межі на різних етапах існування і характер забудови.

Широкі й важливі щодо своїх результатів розкопки було розпочато в 1956 р. у центральній частині Верхнього міста. Тут, поряд з комплексом теменоса та агори, які досліджувала експедиція ЛВІА АН СРСР під керівництвом О. І. Леві та О. М. Карасьова, проведено Л. М. Славиним та його співробітниками великі роботи по вивченню житлових кварталів елліністичного часу⁸. Крім того, досліджені залишки підвального поверху великої монументальної споруди, можливо, преторію⁹, у центрі цитаделі перших століть нашої ери. Ці роботи дали змогу одержати принципово нові дані про характер планування Верхнього міста, житлову забудову його центру догетського часу і римську цитадель.

З 1964 р. відновилися і планомірні систематичні розкопки Ольвійського некрополя, в основному II—III ст. н. е. На цій же площі в 1965 р. було відкрито й успішно досліджується і Ольвійське передмістя V ст. до н. е.¹⁰

Тема вивчення міста і його некрополя доповнювалася дослідженням поселень сільської округи Ольвії. Основне місце тут займало широке багаторічне (1954—1967) дослідження Козирського городища перших століть нашої ери, що дало змогу вперше одержати уявлення про систему оборони, житлово-господарські комплекси, побут, матеріальну культуру та ідеологію жителів сільської округи Ольвії в післягетський час¹¹. Слід також відзначити з 1960 р. систематичні розкоп-

* У складі експедиції Л. М. Славина працювали А. П. Манцевич, Т. І. Фармаковська, М. Ф. Болтенко, С. І. Капошина, М. С. Синіцин, Б. М. Рабічкін, Ф. М. Штігельман.

ки Березанського поселення — найбільш раннього в Північному Причорномор'ї¹², внаслідок чого було переглянуто періодизацію та економічну характеристику Березані¹³. Проведені також невеликі розвідки в гирлі Березанського лиману та розкопки Бейкушського поселення архаїчного часу¹⁴.

З початку 70-х років роботи по вивченню Ольвії вступили в нову фазу*. Основна увага була сконцентрована на поглибленому дослідженні історичної топографії міста, оскільки до цього часу про цілий ряд районів міста не було практично ніякого уявлення, а також на вивченні сільської округи ранніх напластувань Ольвії.

Закінчено дослідження Центрального кварталу міста поблизу агори¹⁵, розпочато в 1956 р. Л. М. Славіним. П'ятикутна конфігурація кварталу підтвердила думку про відсутність в Ольвії єдиного регулярного прямокутного планування¹⁶. Роботи, проведені тут, дали обширний матеріал по пізньоархаїчному та елліністичному домобудівництву і стратиграфії міста. Завершено також вивчення північної частини передмістя, що складалося поспіль із землянкової забудови.

Важливі результати дали розкопки ранніх шарів міста, вперше виявлено непереміщений культурний шар Ольвії середини VI ст. до н. е., вирішено питання про найдавніший тип жител ольвіополітія, представлений землянками та напівземлянками¹⁷, простежено зміну типів жител, еволюцію кам'яних кладок, уточнено відомості про характер і розміри Ольвії в другій половині VI ст. до н. е.¹⁸ Було також відкрито і досліджується другий теменос Ольвії V—IV ст. до н. е.¹⁹

Вивчення історичної топографії Ольвії має багатоплановий характер. З цією метою були закладені нові розкопки в раніше не досліджуваних частинах міста — в центрі західної межі Верхнього міста, в його північно-західному кутку (ділянка Північний Захід), на центральному підвищенні (ділянка Р-19) і в південно-східному районі цитаделі (ділянка Р-25)**, проведено цикл робіт у затопленій частині міста.

В результаті цих досліджень відкрито три ділянки оборонних стін, у тому числі головна — Західні ворота міста. Встановлено періодизацію будівництва Західних воріт, виявлено південно-східну межу цитаделі, залишки двох великих споруд нежитлового призначення IV і III ст. до н. е., гончарних печей кінця елліністичного часу і виноробні II—III ст. н. е.²⁰ У ході досліджень затопленої частини Ольвії була встановлена її стратиграфія, проведені обмірювання розвалів оборонних стін, виявлене місцезнаходження припортових складів, встановлене місце розташування східної межі Нижнього міста, а також відкрито залишки селища, яке існувало після загибелі Ольвії як античного центру, тощо²¹. Нині повністю завершено вертикальний поперечний стратиграфічний розріз Верхнього міста, одержано комплекс архітектурних деталей і постаментів для статуй, який істотно доповнює наше уявлення про характер архітектурних споруд ольвійських теменосів догетського часу.

Дослідження хори дали близько сотні раніше невідомих пам'яток, розкопано чотири архаїчних поселення (Велика Чорноморка II, Чортовате VI, Широка Балка, Козирка IX) і п'ять поселень перших століть нашої ери (Мис, Петухівка II, Стара Богданівка, Золотий Мис, Скелька)²².

Ці роботи дали можливість встановити характер і структуру поселень, їх планування, тили, особливості оборонних комплексів і стратегічної оборони держави перших століть нашої ери. Все це, з урахуванням результатів робіт у самій Ольвії, дає підстави для аргументованої широкої характеристики держави на етапі її формування і в перші століття нашої ери.

* Ці роботи ведуться під керівництвом автора за участю С. Б. Буйських, А. В. Буракова, Ю. І. Козуб, В. В. Крапивіної, А. І. Кудренка, Н. О. Лейпунської, С. М. Мазараті, В. М. Отрешко, А. С. Русяєвої та ін.

** Найменування ділянок Р-19, Р-25 дано за номерами реперів.

Крім польових робіт у Нижньобузькому регіоні, базовому для Інституту, до сфери діяльності антикознавців Інституту з 1945 р. увійшли дослідження Тіри, а з середини 50-х років, з появою відділу археології Криму, — розкопки Херсонеса і в останні роки — Керкінітиди та Харакса. Невеликий цикл робіт по вивченню одного з некрополів Боспору проведено поблизу с. Золоте.

В кожному з перелічених районів були одержані важливі, а в ряді випадків принципово нові результати.

Сказане насамперед стосується розкопок Тіри. В результаті робіт Л. Д. Дмитрова (1945—1950), А. І. Фурманської (1953, 1958—1963), С. Д. Крижицького (1969—1971) досліджено на широкій площі житлові квартали, датовані часом від VI ст. до н. е. по 70-ті роки IV ст. н. е., розроблена основна періодизація життя міста, відкрито і розпочато дослідження оборонних споруд міста²³, що триває і донині силами експедиції ОАМ АН УРСР. Усе це дозволило одержати відносно повне уявлення про місто і його життя.

Основними найістотнішими підсумками вивчення Херсонеса під керівництвом О. І. Домбровського та його співробітників є дослідження театру — вперше відкритого в Північному Причорномор'ї, розробка стратиграфічної колонки міста²⁴, активні розкопки некрополя перших століть нашої ери під керівництвом В. М. Зубаря²⁵, які дали важливі матеріали для характеристики населення міста.

Важливі дані були одержані також при вивченні Керкінітиди, систематичні розкопки якої були розпочаті в 1980 р. під керівництвом В. Є. Драчука і з 1984 р. ведуться під керівництвом В. А. Кутайсова²⁶. Саме в ході цих робіт пам'ятка вперше почала вивчатися широкими площами. В результаті відкрито добре стратифіковані залишки житлових кварталів від кінця VI до II ст. до н. е., а також частину оборонної стіни.

Вивчення некрополя поблизу с. Золоте під керівництвом В. М. Корпусової дало змогу зробити ряд істотних для соціально-економічної та етнічної характеристики сільського населення Боспору спостережень, які доповнюють дані, одержані при розкопках сільських поселень перших століть нашої ери²⁷.

Із сказаного видно поступове розширення розкопок по античній тематиці Інституту, яка територіально тепер охоплює регіон від Херсонеса до Тіри з максимальним розвитком робіт у Нижньобузькому районі.

Одержані матеріали з урахуванням, зрозуміло, даних, нагромаджених раніше, а також розробок учених Москви, Ленінграда та інших міст Радянського Союзу сформували добру базу для створення серії нових досліджень.

Крім публікації звітів про розкопки, перелічених раніше, путівників по Ольвії²⁸, робіт, присвячених підсумкам і перспективним завданням археологічного вивчення пам'яток античної археології²⁹, було видано ряд статей, збірок, індивідуальних і колективних монографій по історії та історії культури античних міст Північного Причорномор'я.

З праць, у яких розглядаються питання, загальні для всього Північного Причорномор'я, можна виділити чотири монографії та ряд статей³⁰. Це монографія В. В. Лапіна, присвячена проблемам грецької колонізації Північного Причорномор'я, М. В. Скржинської, в якій досліджується опис Північного Причорномор'я Плінієм як енциклопедична праця, автора цієї статті, який розробив історію домобудівництва Північного Причорномор'я античної епохи, А. С. Русяєвої, яка проаналізувала античну коропластику Північно-Західного Причорномор'я³¹. У статтях знайшли відображення питання культурно-історичного розвитку, економічних зв'язків, статистико-класифікаційних і типологічних завдань при аналізі амфорної тари, проблем реконструкції та визначення демографічного потенціалу в місті, технології стародавнього виробництва, історії будівельної техніки та ін.³²

Основна увага антикознавців Інституту археології приділялася також вивченню Нижнього Побужжя. Так, результати розкопок укріпленого поселення перших століть нашої ери поблизу с. Козирка дали досить повне уявлення про матеріальну і духовну культуру, економіку та етнічний склад жителів сільської округи Ольвії цього часу³³.

Підведено підсумки вивчення ольвійського некрополя класичного та елліністичного часу, на підставі цього зроблена спроба дати характеристику населення Ольвії³⁴.

Аналізу двох з найважливіших категорій археологічного матеріалу — амфорній тарі Ольвії, містобудівництву та архітектурі цього міста, зокрема їх реконструкції, присвячено дві монографії³⁵. У спеціальному дослідженні розглядаються ідеологічні уявлення ольвійського населення³⁶.

У статтях розглядається широке коло питань. Це історична періодизація життя Ольвії — характеристика міських кварталів Ольвії, її передмістя, поселень хори, їх фортифікації, економіки Березані, нумізматики, окремих категорій пам'яток матеріальної і духовної культури, ідеології, виробничих комплексів і технології ремесел.

Результатам вивчення Тіри присвячено кілька статей, у яких характеризуються і місто в цілому, його історія, економіка, архітектурно-будівельні житлові та оборонні комплекси, а також комплекс кераміки післягетського часу.

У тематиці, пов'язаній із Західним Кримом, основне місце належить монографіям і статтям в основному Е. І. Соломонік, присвяченим характеристиці епіграфіки³⁷. Істотну увагу було приділено також монетній справі³⁸ і некрополю перших століть нашої ери³⁹. Усі три категорії джерел дали змогу внести багато нового у вирішення характеристики населення, історичного розвитку Херсонеса, його економіки та культури.

Боспорська проблематика знайшла відображення головним чином у вже згадуваній монографії В. М. Корпусової, присвяченій характеристиці сільського населення Боспору перших століть нашої ери.

Всі згадані роботи у своїй основі оригінальні і вносять багато нового в розуміння історії античних держав Північного Причорномор'я та історії їх культури. Саме ці роботи дозволили вперше одержати досить повне уявлення про Ольвійський регіон у цілому і, зокрема, про його хору, про некрополь Херсонеса перших століть нашої ери та грошовий обіг.

Нагромаджені співробітниками Інституту матеріали і розробки на базі даних, одержаних раніше також вченими з інших центрів країни — насамперед Інституту археології АН СРСР, університетів та музеїв країни, дали змогу створити «Археологію Української РСР» в трьох томах, в другому томі якої висвітлено античну археологію Північного Причорномор'я⁴⁰, а також написати розділ «Античні міста-держави Північного Причорномор'я» в багатотомній «Истории Украинской ССР»⁴¹.

Отже, за минулі 50 років антична археологія в Інституті пройшла значний шлях розвитку від роботи єдиної (Ольвійської) експедиції з обмеженими завданнями (в основному розкопки міських кварталів) до розширення робіт на весь Північно-Західний регіон, з постановкою і розв'язанням ряду спеціальних проблем у масштабах Північного Причорномор'я в цілому, а також за окремими категоріями матеріальної і духовної культури, з широким колом самостійних завдань не тільки суто археологічних, а й історико-археологічного рівня.

Античная тематика в Институте археологии за 50 лет

Резюме

За прошедшие 50 лет античная археология в Институте прошла значительный путь развития от ограниченного изучения Ольвии (в основном раскопки жилых кварталов) до распространения работ на весь Северо-Западный регион с постановкой и решением ряда специальных проблем в масштабах Северного Причерноморья в целом, а также по отдельным категориям материальной и духовной культуры с широким кругом самостоятельных задач не только сугубо археологического, но и историко-культурного уровня. Особо следует отметить комплексный охват проблематики Нижнебугского региона.

¹ *Славин Л. М.* Отчет о раскопках в Ольвии в 1935 и 1936 гг. — В кн.: *Ольвия*. Киев, 1940, т. 1, с. 9—48; *Славин Л. М.* Ольвийские городские кварталы северо-восточной части верхнего города. — СА, 1941, № 7, с. 292—307; *Славин Л. М.* Ольвия как город в VI—I вв. до н. э. — Там же, 1958, № 28, с. 276—297; *Славин Л. М.* Основные итоги исследований Ольвии за последние годы. — В кн.: Докл. VI науч. конф. Ин-та археологии. Киев, 1953, с. 119—139; *Славин Л. М.* Раскопки Ольвии в 1946 г. — АП УРСР, 1949, т. 2, с. 7—30; *Славин Л. М.* Раскопки в Ольвии в 1949—1951 гг. — Там же, 1955, т. 5, с. 95—110;

² *Славин Л. М.* Ольвийські квартали центральної частини верхнього міста. — Там же, 1962, т. 11, с. 3—32.

³ *Славин Л. М.* Отчет о раскопках в Ольвии в 1935—1936 гг., с. 49—82; *Славин Л.* Раскопки Ольвии в 1946 г. — АП УРСР, 1949, т. 2, с. 8—17; *Славин Л. М.* Наслідки археологічних досліджень Ольвійської експедиції в 1947 і 1948 рр. — Там же, 1952, т. 4, с. 54—55; *Ветштейн Р. І.* Керамічні випалювальні печі перших століть н. е. — Там же, 1958, т. 7, с. 61—77.

⁴ *Славин Л. М.* Наслідки археологічних досліджень Ольвійської експедиції в 1947 і 1948 рр. — Там же, 1952, т. 4, с. 56—57.

⁵ *Рабичкин Б. М.* Поселение у Широкой балки. — КСИИМК, 1951, вып. 40, с. 114—124; *Русяева Г. С.* Поселения Питухивка 1 біля Ольвії. — Археологія, 1968, т. 21, с. 206—213; *Штительман Ф. М.* Поселения біля Закисової балки. — АП УРСР, 1958, т. 7, с. 131—142.

⁶ *Крыжицкий С. Д.* Раскопки на территории Нижнего города Ольвии в 1965—1966 гг. — АИУ 1965—1966 г., Киев, 1967, в. 1, с. 131—133; *Крыжицкий С. Д.* Раскопки Нижнего города Ольвии. — АИУ 1967. Киев, 1968, в. 2, с. 142—146.

⁷ *Лапин В. В.* Эллинистические колодцы в прибрежной части Ольвии. — КСИА АН УССР, 1960, вып. 10, с. 91—102; *Лапин В. В.* Раскопки 1958 г. в прибрежной части Ольвии. — МАСП, 1962, вып. 4, с. 163—176; *Крыжицкий С. Д.* Указ соч., АИУ 1965—1966, 1967. Киев, в. 1, 2; АИУ 1968. Киев, 1971, в. 3, с. 175—179.

⁸ *Славин Л. М.* Раскопки западной части ольвийской агоры (1956—1960 гг.). — В кн.: *Ольвия*, 1961, с. 189—224; *Славин Л. М.* Кварталы в районе ольвийской агоры (раскопки 1961—1970 гг.). — В кн.: *Ольвия*, 1975, с. 5—50.

⁹ *Ветштейн Р. И.* Раскопки в центре римской цитадели Ольвии в 1965—1966 гг. — АИУ 1965—1966. Киев, 1967, в. 1, с. 134—137; АИУ 1967. Киев, 1968, в. 2, с. 140—142; АИУ 1968: Киев, 1971, в. 3, с. 166—168.

¹⁰ *Козуб Ю. И.* Древнейшее святилище Ольвии. — В кн.: *Ольвия*, Киев, 1975, с. 139—163; *Козуб Ю. И.* Перемістя Ольвії. — Археологія, 1979, вип. 29, с. 3—29.

¹¹ *Бураков А. В.* Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. — Киев, 1976. — 159 с.

¹² *Лапин В. В.* Раскопки древнегреческого поселения на о. Березань в 1966 г. — АИУ 1965—1966. Киев, 1967, в. 1, с. 145—149; *Лапин В. В.* Исследования древнегреческого поселения на о. Березань. — АИУ 1967. Киев, 1968, в. 2, с. 150—155.

¹³ *Лапин В. В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья (Критический очерк отечественных теорий колонизации). — Киев, 1966, 239 с.

¹⁴ *Русяева А. С.* Разведка в районе Березанского лимана. — АИУ 1965—1966, Киев, 1967, вып. 1, с. 141—145; *Русяева А. С.* Раскопки Бейкушского поселения близ Ольвии в 1967 г. — АИУ 1967 г., Киев, 1968, вып. 2, с. 145—150.

¹⁵ *Лейпунская Н. А.* Раскопки жилого квартала к юго-западу от агоры. — АО 1974 г., М., 1975; *Лейпунская Н. А.* Раскопки Центрального квартала Ольвии. — АИУ 1976—1977 г., Ужгород, 1978; *Лейпунская Н. А.* Раскопки Центрального квартала Ольвии. — В кн.: 150 лет ОАМ АН УССР. Киев, 1975.

¹⁶ *Крыжицкий С. Д.* Жилые ансамбли древней Ольвии IV—II вв. до н. э. — Киев, 1971, с. 98 и сл.

¹⁷ *Крыжицкий С. Д., Русяева А. С.* Найдавніші житла Ольвії. — Археологія, 1978, вип. 28, с. 3—26.

¹⁸ *Крыжицкий С. Д.* О развитии городской территории Ольвии в первом тысячелетии до нашей эры. — В кн.: ПГКСВП. Тбилиси, 1979, с. 119—125; *Крыжицкий С. Д.* Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э.—IV в. н. э.). — Киев, 1982, с. 11—26.

¹⁹ Русяева А. С. Исследования Ольвии на участке АГД. — АО 1979 г., М., 1980, с. 332, 333; Русяева А. С. О функциональном назначении нового общественно-го комплекса Ольвии. — АИУ 1978—1979 г., Днепропетровск, 1980, с. 109, 110.

²⁰ Крыжицкий С. Д., Крапивина В. В. Основные объекты работ Ольвийской экспедиции. — АО 1978 г., М., 1979.

²¹ Крыжицкий С. Д. Основные итоги изучения затопленной части Нижнего города Ольвии. — В кн.: Античная культура Северного Причерноморья. Киев, 1984, с. 36—65; Лейпунская Н. О. Амфори з затопленої частини Ольвії. — Археологія, 1979, вип. 30; Лейпунская Н. А. Керамика из затопленной части Ольвии. — В кн.: Античная культура Северного Причерноморья. Киев, 1984, с. 65—88.

²² Крыжицкий С. Д., Бураков А. В., Буйских С. Б. и др. К истории ольвийской сельской округи. — В кн.: ИААСП. Киев, 1980, с. 3—18; Буйских С. Б. К изучению оборонительных сооружений Петуховского городища. — В кн.: Новые исследования археологических памятников на Украине. Киев, 1982, с. 83—97; Буйских С. Б. Новые материалы по фортификационной технике городищ Ольвийской хоры первых веков н. э. — В кн.: ПДКСП. Киев, 1980, с. 87—96; Буйских С. Б., Бураков А. В. Античне городище на місці між Березанським і Сосицьким лиманами. — Археологія, 1977, вип. 22, с. 79—90; Отрешко В. М. Западный район Ольвийской периферии в позднеархаическое время. — В кн.: НОСА. Киев, 1975, ч. 2, с. 93—94.

²³ Дмитров Л. Д. Білгород-Дністровська археологічна експедиція. — АП УРСР, 1949, т. 2, с. 39—52; Дмитров Л. Д. Розкопки в м. Білгород-Дністровському в 1947 р. — Там же, 1952, т. 4, с. 59—64; Дмитров Л. Д. Основні підсумки Ізмаїльської археологічної експедиції 1949—50 рр. — Там же, 1955, т. 5, с. 111—123; Фурманська А. І. Археологічні пам'ятки Тіри перших століть нашої ери. — Археологія, 1957, т. 10, с. 80—93; Фурманська А. І. Розкопки Тіри в 1958 р. — АП УРСР, 1962, т. 11, с. 123—138; Фурманська А. І. Античний город Тира. — В кн.: Античний город. М., 1963, с. 40—50; Фурманська А. І. Раскопки Тиры 1962—1963 гг. — В кн.: АТСБ. Киев, 1979, с. 5—18; Крыжицкий С. Д., Клейман И. Б. Раскопки Тиры в 1963 и 1965—1976 гг. — Там же, с. 19—54.

²⁴ Добровский О. И. Античный театр в Херсонесе (Раскопки 1954—1958 гг.). — СХМ, 1960, вып. 1, с. 29—36; Добровский О. И., Зегеднидзе А. А., Махнева О. А., Раскопки античного театра в Херсонесе. — АО 1971 г., М., 1972, с. 347.

²⁵ Зубарь В. М. Раскопки западного некрополя Херсонеса. — АО 1981 г., М., 1982, с. 261.

²⁶ Драчук В. С., Кутайсов В. А. Исследование Евпаторийского городища. — АО, 1980 г., М., 1981, с. 246.

²⁷ Корпусова В. Н. Некрополь Золотое: (К этнокульт. истории Европейс. Боспора). — Киев, 1983. — 184 с.

²⁸ Славин Л. М. Ольвия. — К., 1938. — 89 с.; Славин Л. М. Древний город Ольвия. — Киев, 1951. — 96 с.; Славин Л. М. Здесь был город Ольвия. — Киев, 1967. — 79 с.; Лапин В. В., Бураков А. В., Борисов В. В. Ольвия: Путеводитель. — Киев, 1959. — 79 с.; Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А. Ольвия — память тысячелетий. — Одесса, 1982. — 118 с.

²⁹ Дмитров Л. Д. Итоги Измаильской археологической экспедиции Института археологии АН УССР за 1947—50 гг. и перспективы ее дальнейших работ. — ҚСИА ИА АН УССР, 1953, вып. 2, с. 54—55; Крыжицкий С. Д. Стан і завдання археологічних досліджень Тіри-Білгорода. — ВАН УРСР, 1972, № 7, с. 47—53; Славин Л. М. Основные этапы изучения Ольвии. — ЗОАО, 1960, т. 1, с. 47—59; Славин Л. М. Основные итоги исследований Ольвии на последние годы. — В кн.: Докл. VI науч. конф. Ин-та археологии. Киев, 1953, с. 119—139; Славин Л. М. Основні підсумки вивчення Ольвії за радянський період. — НЗ ІА АН УРСР, 1943, кн. 1, с. 67—99; Славин Л. М. Основні результати та найближчі завдання розкопок Ольвії. — АП УРСР, 1958, т. 7, с. 5—15; Славин Л. М. Стародавня Ольвія: стан і завдання її дослідження. — ВАН УРСР, 1972, № 3, с. 63—72; Славин Л. М. Некоторые итоги изучения Ольвийской хоры. — В кн.: ХКААМ. М., 1976, с. 180—186; Бібіков С. М., Крыжицкий С. Д. Дослідження античних пам'яток на Україні. — Археологія, 1982, вип. 40, с. 55—71; Крыжицкий С. Д. Деякі підсумки і завдання археологічного дослідження Ольвійської держави. — Там же, 1978, вип. 26, с. 49—58; Крыжицкий С. Д. Вивчення античної культури Північно-Західного Причерномор'я. — Там же, 1982, вип. 40, с. 71—84.

³⁰ Оскільки праці співробітників Інституту, які вийшли в 1972—1982 рр. на Україні, знайшли відображення у спеціальному огляді (Крыжицкий С. Д. Античность в УССР в 1972—1982 гг. — ВДИ, 1983, № 2, с. 81—94), нижче ми зупинимось лише на найважливіших працях відзначеного десятиріччя.

³¹ Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья: (Крит. очерк отечеств. теорий колонизации). — Киев, 1966. — 239 с.; Скржинская М. В. Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего. — Киев, 1977. — 126 с.; Крыжицкий С. Д. Жилье дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — Киев, 1982. — 166 с.; Русяева А. С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI—I вв. до н. э.). — Киев, 1982. — 165 с.

³² Див.: Крыжицкий С. Д. Античность в УССР в 1972—1982 гг. — ВДИ, 1983, № 2.

³³ Бураков А. В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. — Киев, 1976. — 159 с.

³⁴ Козуб Ю. І. Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е. — К., 1974. — 183 с.; Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвії елліністического времени. — Киев, 1974. — 220 с.

³⁵ Лейпунская Н. А. Керамическая тара из Ольвии (Из опыта изучения амфор VI—IV вв. до н. э.). — Киев, 1981. — 119 с.; Крижицкий С. Д. Ольвия: Историогр. иссл. архит.-строит. комплексов. — Киев, 1985. — 191 с.

³⁶ Русаева А. С. Земледельческие культы Ольвии догетского времени. — Киев, 1979. — 172 с.

³⁷ Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. — Киев, 1964. — 194 с.; Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. Лapidарные надписи. — Киев, 1973. 283 с.; Бабинов Ю. А., Курганова Ф. И., Николенко Г. И. и др. Граффити античного Херсонеса (на чернолаковых сосудах) / Киев, 1978. — 139 с.; Соломоник Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического. — М.: Наука, 1983. — 94 с.; Соломоник Э. И. Граффити с хоры Херсонеса. — Киев, 1984. — 144 с.

³⁸ Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса (IV в. до н. э.—XII в. н. э.). — Киев, 1977. — 175 с.

³⁹ Зубарь В. М. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э. — Киев, 1982. — 144 с.

⁴⁰ Славін Л. М., Козуб Ю. І., Крижицкий С. Д. та ін. Античні держави Північного Причорномор'я /— Археологія УРСР. К., 1971, т. 2, с. 278—504.

⁴¹ Крижицкий С. Д., Славін Л. М. Античні міста — держави Північного Причорномор'я. — В кн.: Історія Української РСР. — К., 1977, т. 1, кн. 1, с. 187—232.

В. Д. БАРАН

Основні проблеми та результати вивчення ранньослов'янських культур на Україні

Основним завданням ранньослов'янської археології в історичному аспекті є вивчення проблеми слов'янського етногенезу і ранньої історії слов'ян, що передбачає формування слов'янської етнічної спільності, території розселення давніх слов'ян, відносин з сусідніми племенними утвореннями, римською та візантійською імперіями, дослідження економічної та соціальної структури слов'янського суспільства та ін. В археологічному плані перед вченими-славістами стоять завдання продовжувати розробки, які привели б до виділення тих старожитностей Східної та Центральної Європи, з якими можна було б пов'язати історичних слов'ян, зокрема найбільш давнє їх угруповання — венедів. Це завдання на сучасному етапі, коли відкриті і вивчені в загальних рисах ранньосередньовічні слов'янські культури (празька, пеньківська, колочинська), конкретизується в пошуках і ретроспективних розробках їх підоснов. При цьому згадані розробки неодмінно повинні проводитися як в етнокультурному, так і в соціально-економічному аспекті, включаючи якнайширше коло археологічних пам'яток та культур.

На нашу думку, це один із перспективних методів роботи, який не тільки дає можливість виявити лише ті старожитності першої половини I тис. н. е., що були включені в процеси формування ранньосередньовічних слов'янських культур, але й вимальовує шлях встановлення більш ранніх пластів I та II тисячоліть до н. е., що являють собою ті етнокультурні утворення, з якими спеціалісти ранньозалізного періоду та бронзової доби пов'язують свої надії щодо пошуків найбільш ранніх елементів матеріальної культури слов'ян.

Слід відзначити, що процес пошуків і польових досліджень, опису і розробки археологічних джерел випереджає теоретичні розробки етногенетичних процесів взагалі та етногенез слов'ян зокрема. Це, в свою чергу, створює певні труднощі при вивченні закономірностей етнокультурного розвитку, особливо при відсутності писемних джерел. Тому не дивно, що в питанні походження слов'ян, визначення їх археологічних культур на території Східної та Центральної Європи немає єдиної думки серед радянських археологів.

Останнім часом з'явилися праці, присвячені етногенетичним процесам. Значну роботу з цього питання проводить Інститут етнографії АН СРСР¹. Однак ці розробки занадто загальні, побудовані в основному